

מצעם ההיסטורי של מכתבי לכיש¹

(סקירה מוקדמת)

מאת שמואל ייבין

הימים האלה ימי חג הם לא רק למשפחה הקטנה של חכמי קדמוניות הקדם בכלל וחוקרי ארץ-ישראל בפרט, אלא לכל בית ישראל, אשר ידיעת עברו של עםם בארצו קרובה אל לבם; כי בימים האלה נתעשרה הספרות העברית בנכס יקר, בפרק נוסף חדש לספר מלכים.

ומגלגלים זכות על-ידי זכאים. שנים הם אשר זיכו אותנו בתוספת זו לספר התנ"ך: האחד, אשר נלקח מאתנו בצורה אכזרית כל-כך על-ידי כנופית מרצחים משתוללת. החוקר האנגלי המנוח ג'ימס לזלי סטארקיי; מרצו הרב אשר עזר לארגן משלחת לחפירת תל-א-דויר ודרך עבודתו המדוקדקת והקפדנית הם אשר הוציאו לאור עולם מבין עיי הרבות שער העיר את החרסים המעטים האלה, סדרת מכתבים אשר נכתבו מטעם אחד שרי-הצבא הפחותים במעלה — הושעיהו, אל אדוניו, מפקד חיל המצב בלכיש עצמה — יאוש. אכן, צחוק עשה לו הגורל הפעם, כי שבועות מעטים לפני אשר יצא לאור הספר המכיל את החומר הזה נרצח האיש ולא זכה לראות בגמר מפעלו. והשני — יבדל לחיים — הפרופ' נ. ה. טורטשינר, אשר טרח ויגע במקרא החרסים המטושטשים האלה ומצה מהם את כל אשר יוכלו לגלות לנו מבחינה לשונית והיסטורית.

עתה הוציאו לאור האפיטרופסים הממונים על ירושת סיר הנרי ולקום, שממן את משלחת לכיש בעיקרה, ספר ראשון לסדרת הספרים אשר יתארו את תוצאות החפירות בלכיש. ספר ראשון זה, שנדפס בהידור רב, נודע בשם "מכתבי לכיש", והוא פרי עטו של הפרופ' נ. ה. טורטשינר בצרוף הקדמה מאת המנוח ג'. ל. סטארקיי והערות של ל. הרדינג וא. לוואיס¹.

* מאמר זה הומצא למערכת ביום 24. 4. 38, ואולם מסבות תיכניות, שלא היו תלויות

במחבר, נדחתה הדפסתו עד עתה. — המערכת.

The Lachish Letters, by Harry Torczyner, Bialik Professor of (1 Hebrew in the University of Jerusalem, Lankester Harding, Alkin Lewis, J. L. Starkey. *The Wellcome Archaeological Research Expedition to the Near East, Lachish I (Tell ed Duweir)*, published for the Trustees of the Late Sir Henry Wellcome, by The Oxford University Press, 1938, pp. 223.

הספר הוא עדות חיה לעמל של חדשים רבים, שהשקיע מחברו בפענוח הכתובות על גבי החרסים. חריפות של קומבינציות שכליות, בקיאות בכל נבכי ספרותנו העתיקה ולמדנות רבה נשקפות מכל עמוד ועמוד שבספר.

עיקרי הנחותיו של המחבר קיימות ועומדות על אושיות מוצקות:

(א) קבוצת החרסים האלה, י"ח במספר, היא צרור מכתבים שנכתב כנזכר מאת פקיד החיל הושעיהו, שישב באחת התחנות הצבאיות שמחוץ לכיש, אל אדוניו יאוש, אשר היה — כפי הנראה — מפקד מבצר לכיש (ואולי גם הממונה על ההגנה בכל הגבול המערבי של ממלכת יהודה).

(ב) קבוצת מכתבים אלה, שמקומה בעצם צריך היה להיות בארכיביון הצבאי של שר העיר, נמצאה בשער העיר, בוודאי מפני ששימשה צרור-מסמכים (*dossier*) במשפט, שנשפט — או שעמד להיות נשפט — כותב המכתבים הנ"ל באשמת בגידה בתפקידו.

(ג) עיקר האשמה שנטפלה על הושעיהו הנ"ל קשורה במעשה שבו מעורב גם הנביא (ועל זאת להלן).

(ד) זמנו של המעשה הוא סמוך לחורבנה האחרון של לכיש בימי חורבן ראשון (בשנת 587 לפסה"ג).

ואם באה רשימה זו לחלוק על כמה הנחות אחרות של המחבר, אין בזה כלל משום הפחתת ערכה של העבודה הכבירה שהושקעה בספר זה, אלא מענה לקול הקריאה שבו מסתיים הספר⁽²⁾.

כמה פרטים הנזכרים במכתבים אלה מתאימים למסופר בספר ירמיהו: „וגם איש היה מתנבא בשם ה' אוריה בן-שמעיהו מקרית היערים וינבא על העיר הזאת ועל-הארץ הזאת ככל דברי ירמיהו: וישמע המלך-יהויקים וכל-גבוריו וכל-השרים את-דבריו ויבקש המלך המיתו, וישמע אוריהו וירא ויברה ויבא מצרים: וישלח המלך יהויקים אנשים מצרים, את-אלנתן בן-עכבור ואנשים אתו אל-מצרים: ויוציאו את-אוריהו ממצרים ויבאהו אל-המלך יהויקים ויכהו בחרב, וישלך את-נבלתו אל-קברי בני העם: “⁽³⁾, ועל-כן בא טורטשינר לידי מסקנה כי הנביא, אשר בו דנים מכתבי לכיש, הוא אוריהו בן שמעיהו מקרית היערים.

נבחן-נא איפוא, על מה מיוסדת מסקנה זו:

(א) במכתב ו' נזכר כי „... דברי... לא טובים להרפות ידי...” מתוך נוסח המכתב, שהוא מטושטש בחלקו הגדול, מוכיח טורטשינר במידה גדולה של

(2) שס, ע' 187 בסוף ובעיקר ע' 206 בסוף.

(3) ירמ' כ"ו, כ"ג.

ודאות כי יש לקרוא כאן "דברי הנביא" ... ואילו על אוריהו הן יודעים אנו שהתנגד למדיניות המרידה בבבל; וכירמיהו ניבא אף הוא לחרבן הארץ בעקב מדיניות פושעת זו.

(ב) במכתב ג', המדבר גם הוא בנביא (בלי להזכיר את שמו), מסופר "...ולעבדך הגד לאמור ירד שר הצבא (י) ככריהו בן אלנתן לבא מצרימה ואת הודויהו בן אחיהו ואנשו שלח לקחת מזה וספר נדביהו נכד המלך הבא אל שלם בן ידע מאת הנביא לאמר השמר שלחה ע(ב)דך אל אדני".

והנה במעשה אוריהו מסופר, כי המלך שלח את אלנתן בן-עכבור ואנשים אתו אל-מצרים להביא משם את אוריהו. עצם מעשה הירידה מצרימה והידמות השמות (ככריהו בן אלנתן — בחרס, אלנתן בן עכבור — בירמיהו) מעלים — כמובן — מיד הרהורי זיהוי עם אוריהו בן שמעיהו מקרית היערים. (ג) בשבר חרס אחר (מס' ט"ז) נזכר "הו הנבא" וגם שם זה מתאים ל[אורי]הו הנביא.

(ד) ובעיקר קשה להעלות על הדעת, כי יהיו שני נביאים בפרקי זמן קרובים זה לזה כל-כך, אשר דבריהם, מעשיהם (הבריחה מצרימה), וכנראה גם גורלם יהיו דומים האחד לשני; ואף הנפשות העושות בחזיון" תהינה דומות בשמותיהן בשני המעשים.

גם טורטשינר עצמו מסכים עתה, כי קשה לזהות את ענין החרסים עם מעשה אוריהו אם נקבל את הכתוב בספר ירמיהו, שאוריהו הומת בידי יהויקים; ועל-כן רוצה הוא להוכיח בכמה סברות, שהן כשהן לעצמן עשויות להתקבל על הדעת, כי שמו של יהויקים נשתרבו לו כאן לעורך הספר מתוך טעות תחת שמו של צדקיהו, שבימיו קרה — באמת — מעשה אוריהו.

בלי להכנס בניתוח הפרטים⁽⁴⁾ יש לציין פרט היסטורי אחד, המקשה על קבלת סברתו של טורטשינר בנדון זה. כל הקורא את ספר ירמיהו ואת מעט הפרטים המסופרים בספר מלכים ב' על שני המלכים יהויקים וצדקיהו אינו יכול להמלט מהרושם, כי שני האחים האלה היו דמויות שונות זו מזו תכלית השינוי. בעוד אשר יהויקים מתגלה לנו בדמות אדם קשה-לב ותקיף-דעה אשר ידע מה עם לבבו וכיצד להוציא את זממו אל הפועל, הנה צדקיהו הוא רך כקנה ונטול אופי והחלטה משלו. היתכן, כי מלך מטיפוס זה יגלה מרץ רב כל-כך במשלוח אנשים מצרימה להעלות משם אדם חף מפשע ולהוציא אותו להורג? ומה גם, כי "הפושע" הזה הוא נביא ה', אשר צדקיהו כבד אותו בסתר לבבו וירא את דברו, כמוכח ממעשה עבד-מלך הכושי⁽⁵⁾.

(4) זאת מקווה המחבר לעשות בקרוב במאמר מפורט יותר.

(5) ירמ' ל"ה, ז' ואילך; ועיין גם שם ל"ה, א' ואילך.

הפרט הפסיכולוגי הזה סותר לפע"ד את אפשרות העברת מעשה אוריהו לימי צדקיהו, ואילו המציאות הארכיאולוגית אינה מרשה להעתיק את זמן התעודות לימי יהויקים.

ואולם דבר זה אינו סותר עדיין את ההשערה העיקרית של המחבר, כי הדברים טובים על נביא מנביאי ה' שדבריו, ממש כדברי ירמיהו ואוריהו, חתרו תחת מדיניותה המרדנית, הרשמית של מלכות יהודה בימים ההם. מי היה הנביא הזה אין אנו יודעים לפי שעה. יתכן כי החרס שנמצא זה מקרוב (בעונת חפירות זו), במקום שבו נמצאו החרסים הקודמים, יפיץ אור חדש על השאלה*). ונראה לי כי סדר המכתבים הוא זה: ראשון למכתבים הוא זה המסומן בספר כמכתב ב', שהוא הכחשה כללית לאשמה שנאשם בה הושעיהו (כותב המכתבים) מתוך הודעה, כי אשמה זו דיבה היא שהוציאו עליו אלמונים. שני לו הוא מכתב ג', המפרט את האשמה: קריאת מכתבים שלא נועדו לו — להושעיהו — מתוך חזרה על ההכחשה שכבר הוצהרה במכתב ב' — ביתר פרוט וביתר תוקף.

שלישי לסדרה הוא מכתב ו', שבו מובעת עוד הפעם הכחשת מקרא הספרים בשבועה ובאלה, וכן נזכר ענין חדש — הלא הוא משלוח ספרי המלך והשרים.

יש לחשוב, כי רביעי בסדרת המכתבים הוא מכתב ה', אם-כי קשה לדון במכתב זה מתוך היותו מחוק מאוד. סמיכות הפרשיות שאני מוצא בין שני המכתבים אינה רק החזרה על ענין משלוח הספרים (והודעה חדשה על החזרתם ליאוש), אלא גם הזכרת שמו של איש אשר נזכר כבר במכתב ג'. ובזאת פולג המחבר על טורטשינר. שורה 19 שבמכתב ג' קורא טורטשינר: "וספר. נדביהו נכד. המלך. הבא..." ואולם שתי האותיות נד הן קשות מאוד מבחינה אפיגרפית, וביחוד משונה מאוד הד, ואין דומה לה לא באותו חרס עצמו (בתיבה נכד, הסמוכה לה; כמה פעמים בתיבה עבד; כמה פעמים בתיבה אדני; וכו') ולא בחרסים אחרים; ונראה לי כי אין אלה כלל שתי אותיות אלא אות אחת שיש לקרוא ט⁶). שורה 19 יש לקרוא, איפוא, "וספר. טביהו נכד. המלך. הבא..." לאור הקריאה הזו נראה לי כי יש לבכר את קריאתו של הרדינג בשורה ו'

* תקוה זו לא נתאמתה. החרס הוא רשימת שמות ומספרים.

6) יש להשוות את דרך כתיבה של ט זו לדרך היכתבה של הט בחרסים אחרים; עיין בטבלת האותיות המצורפת בסוף הספר; והנה הט בשלש המכתבים ד', ה' ו' נכתבת ממש כמו הט הזאת: מלבד פרט אחד; בט זו יש הפסק בין חלק הקשת החיצונית הימנית לבין ראש המיתר הימני-מלמעלה, והמשך הקשת לשמאל-מלמטה, עד כי הקשת הימנית נפרדת לנמרי ממותר האות (אגב — אחת הטייתים שבהרס א' נכתבה אף היא בשני הצאים נפרדים, אלא בצורה שונה

של מכתב ה' ולקרוא שם: "טביהו. זרע למלך(?)".⁷ וקריאה זו עצמה מאמתת את הקריאה נכד המלך במכתב ג' כנגד דעתו של גינזברג⁸, שבקש לקרוא כאן עבד המלך. הוראת המלה נכד תהיה כללית יותר מההוראה המקובלת כיום, ממש כהוראת "זרע", כלומר ממשפחת המלוכה, מצאצאי בית המלך. יתר המכתבים (מלבד ד', ראה להלן) הם מחוקים וקטועים כל-כך, עד כי אין למצות מהם דבר, מלבד הדמיון הכללי לסגנון מכתבים ידועים ותכנם, ועל זאת כבר העיר טורטשינר בפרוטרוט⁹.

נשאר עדיין מכתב ד'. ולדעתי הוא האחרון בסדרת המכתבים; לא רק מפני שהוא דן בענינים אחרים ואינו מזכיר את דבר הנביא והספרים, המשמשים נושא עיקרי במכתבים האחרים, אלא משום שהוא מסיים במשפט: "כי לא נראה את עזקה". ברור הדבר כי אין כוונת הכותב לספר ליאוש כי ממקומו אין רואים את עזקה בכלל, שהרי דבר זה אילו היה באמת כך, היה ידוע ליאוש גם בלא זאת; ברי, איפוא, כי הכותב מתכוון לספר, כי אין רואים יותר את עזקה: מסתבר שעזקה כבר נלכדה, ומכתב זה נכתב ממש ימים ספורים לפני הלכד לכיש אף היא.

ועוד דברים אחדים על שני האנשים העיקריים בסדרת מכתבים זו: הושעיהו ויאוש.

נכון הדבר כי כמה אנשים בשם הושעיהו נודעים בזמנו של ירמיהו¹⁰, אך בהיות הושעיהו זה פקיד צבא. אולי יותר לנו לשער, כי הוא הוא אביהם של יאזניהו ועזריהו — שני שרי-צבא בימי חרבן בית ראשון¹¹. בוודאי היו

במעט). והנה אחר שבחנתי יפה את החרס הזה (מכתב ג') בבית הנכות בירושלים (8.4.38) נתבררה לי סבת חפרדה זו: שש' 17—21 של מכתב ג' כתובות על היפוכו (reverse) של החרס, וכיוון השורות מאונך הוא לחרוק שבפנים הכד (חרוק שהוא תוצאה של הסתובבותו על האבנים תוך כדי יצירה — *throwing*); ואילו על פני שני קצות הקשת הימנית של החרס הנדונה עוברת גבשושית צרה וקטנה שעל שפת אחד החרוקים; גבשושית זו היא שגרמה לו למכחול הסופר שיתחלק וידלג על פניה, ויצור על-ידי-כך את שני ההפסקים הקלים שבראש המיתר הימני — בקצה הקשת הימנית שמלמעלה, ושבין הקשת והמשכה לשמאל — בקצה שמלמטה:

7) ראה מכתבי לכיש, ע' 96; ושם מברר טורטשינר גם את קשי הגירסה "זרע למלך" במובן מצאצאי בית המלוכה. מכל-מקום קשה להיות בטוח בנוסח הקרי והכתיב הנכון בלא בחינה נוספת של החרס עצמו, הנמצא בלונדון.

8) ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה ג' (תרצ"ו), ע' 83. דרך קריאה זו נראתה לכתחילה גם למחבר, אלא שלאור בחינת החרס הנ"ל מחדש ולאור שורה זו שבחרס ה' מודה הוא בצדקת טורטשינר.

9) שם, ע' 64, 94, 106, 118, 135.

10) שם, ע' 52.

11) על הנוסחאות השונות במקרא הפסוקים המדברים בשרי-צבא אלה ראה שם, ע' 26.

שרי-הצבא יוצאי משפחות מספר ידועות בארץ (ועיין להלן), ואם אנו מוצאים
בחרסים שר-צבא אשר שמו כשם אדם שהוא אביהם של שני שרי-צבא אחרים
הנזכרים בתנ"ך באותו פרק זמן עצמו, קשה להמנע מהסמכת הפרשיות.

ואשר לַיָּאוֹשׁ. אמנם, אין שם זה נזכר בתנ"ך כלל בצורתו זו. אך כבר
העיר טורטשינר על כך, כי בצדק מקשרים שם זה עם השם יאשיהו או יהואש
(יואש) (12). וכשם שיאשיהו נכתב פעם אחת יאוישיהו (13) ותמיד יאשיהו (14), יש
לחשוב כי קצורו של השם יכול היה להיות בין יואש ובין יאוש (15) ושני אלה
אינם אלא אחד. אם נסכים לזהותם של שני שמות אלה, כי אז נוכל לברר
לעצמנו מי הוא יאוש זה, שהיה כפי הנראה מפקד לכיש ואולי אף ראש כל
המחוז הצבאי בגבול המערב של ממלכת יהודה.

בספר דברי הימים א' ד', כ"א—כ"ג מסופר על דבר בני שלה בן יהודה.
ברור כי פסוקים אלה (אם-כי קשה להבינם ככתיבם היום) מדברים בשטח
הנמצא בסביבה שבה דנים מכתבי לכיש (ראה להלן). והנה כבר הציע קליין (16)
לזהות את יוקים הנזכר בפסוק כ"ב עם "אליקם נער יוכן" שבטביעות אשר
על הכדים, והוא בן זמנה של התקופה הנדונה בזה. האין לחשוב אף את יואש
ושרף אשר בעלֹ למואב וַיִּשְׁבֵי לָחֶם" שבאותו פסוק לבני זמנה של התקופה?
ומה גם שפסוק קשה זה יש לקרוא לדעת המחבר וַיִּשְׁבֵי לָחֶם, כלומר השיבו
מלחמה (על דרך הכתובים "מְשִׁיבֵי מִלְחָמָה שְׁעָרָה" וְאִזּוּ לָחֶם שְׁעָרִים" (17)
למואב; מעתה נמצאנו למדים שגם יואש זה היה מעשהו במלחמה, כלומר
שר-צבא היה. ואף מלחמה במואב באותו פרק זמן ממש ידועה לנו: במרוד
היוקים בנבוכדנצר לא היה זה פנוי לכתחילה לבוא ליהודה וישלח ה' בו
(ביהויקים) את-גדודי כשדים ואת-גדודי ארם ואת גדודי מואב ואת גדודי
בני-עמון וישלחם ביהודה להאבידו" (18). יש לחשוב, כי גם הפסוק בלתי-הברור
הזה בדבדי"א מתייחס למעשה מלחמה זה, שתחילתו היתה אולי כניעה בפני

(12) שם, ע' 38.

(13) ירמ' כ"ו, א'.

(14) מל"ב כ"ב, א' ועוד.

(15) ואם כן יתכן כי יואש אינו קשור כלל בשם יהואש, אלא שהוא קיצורו של יואשִׁיָּהוּ, כגון יוכן שהוא קיצורו של יכניהו (יהויכין). אם כך יש לקרוא אולי יָּאוֹשׁ, שיהיה קיצורו של יָּאוֹשִׁיָּהוּ, או יָּאוֹשׁ (על משקל יָּקוֹשׁ — ירמ' ה', כ"ו ועוד, יָּתוֹם, וכו'). מ"מ יקשה לקרוא יָּאוֹשׁ (על דרך יָּקוֹם) כדעתו של טורטשינר, ראה שם, ע' 38.

(16) ידיעות ה', עע' 98 ואילך.

(17) ישע' כ"ח, ו'; שופ' ה', ח'.

(18) מל"ב כ"ד, ב'.

התנפלות המואבים הפתאומית וסופו מלחמה, שבוודאי נגמרה בגרושם של גדודי מואב מגבולות יהודה¹⁹).

אם נכונה השערת זיהוי זו, הרי היא מלמדתנו דבר מה על אודות אירגון צבא יהודה בימים ההם. כי צבא יהודה וישראל בימי בית ראשון היה בעיקרו גדודים זמניים, שנתגייסו מבין בעלי האחוות (אנשי החיל), כבר הוברר והוכח על ידי מלומדים שונים; וכן היה ידוע שצבא זה היה פנוי למלחמה רק לעתים מזומנות בשנה²⁰; משום כך היה צורך להעמיד צבא שכירים, שהיו צבא תמדי, לגדודי שומרי ראשו של המלך. עתה שמענו כי הפקוד על גדודי המגויסים והגנת המבצרים נמסרו לידי ראשי אנשי החיל בני המקום, בוודאי מחשובי בעלי האחוות בסביבה; שכן אם יאוש של חרסי לכיש, שהיה בלי ספק פקיד גבוה בלכיש, אחד הוא עם יואש זה שנלחם בגדודי מואב, הרי בן המקום הוא, כי מסכת הפסוקים האלה מדברת בסביבת לכיש: "בני שלה בן-יהודה ער אבי לכה²¹ ולעדה אבי מרשה, ומשפחות בית-עבודת הבן לבית אשבע²²): ויוקים ואנשי כזבא²³) ויואש ושרף אשר-בעלו למואב וישבי לחם, והדברים עתיקים: המה היוצרים וישבי נטעים וגדרה, עם המלך במלאכתו ישבו שם"²⁴:

תל-אביב

22.4.38

19) אמנם רש"י, ובעקבותיו הלכו רוב התרגומים הלועזיים, מפרש את המשפט "אשר בעלו למואב" כדעת רז"ל במוכן — אשר נשאו נשים מואביות. אך רוב המפרשים העבריים נמשכו אחר הרד"ק המזכיר את פירושם של רז"ל ומוסיף: "...ולפי פשט הפסוק כל אלה מבני שלה... ויואש ושרף גם כן מבניו. פי' אשר בעלו למואב שנלחמו עם מואב והיו אדונים להם. וישובי לחם שם אחד מבניו: " ואף המחבר הבין את הפסוק כך עוד בטרם עיין במפרשים. — ואשר לישובי לחם הנה רוב המפרשים החדשים סוברים כי יש למלא וישובו (בית) לחם, ולא נראה למחבר. 20) השווה שמו"ב י"א, א'; וראה קובץ החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה לזכר ד"ר א. מזיא (ג'), תרצה, ע' 152, הערה 1. 21) האין לקרוא כאן לכיש תחת לכה, שאינה ידועה לנו כלל, ואינה נזכרת יותר בתנ"ך או בתעודות קדמוניות אחרות? ויש לשים לב לסביבה: מרשה—תל-סנדחנא, נובה—ח'רפת קוֹנְיָה. 22) ע"ד מספר רב של בתי מלאכה לצביעת אריגים, שנמצאו בשכנה היהודית בתל-בית-מרסם (דְּקִיר?), ראה W. F. Albright, *The Archaeology of Palestine and the Bible*³, pp. 119 foll. 23) כך לפי *Biblia Hebraica* של קיטל. בהוצאות הרגילות כתוב כזבה. 24) דבהי"א ד', כ"א—כ"ג.